

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра літературознавства

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«ОБРАЗ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності 035.01 Філологія
(українська мова та література)

Ряполова Яна Вячеславівна

Керівник: Веретельник Р.М., доктор філософії в галузі славістики, доцент

Рецензент: Шимчишин М. М., доктор філологічних наук, професор

Кваліфікаційна робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 20__ р.

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІМАГОЛОГІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗГЛЯДУ ЛІТЕРАТУРНОГО ОБРАЗУ	6
1.1. Постановня літературознавчої імагології та сфера її зацікавлень.....	6
1.2. Історія та проблема визначення українсько-канадської літератури.....	10
Висновки	16
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	17
2.1. Образ радянської України в документальній прозі Івана Коляски.....	17
2.2. Образ радянського Києва в оповіданні Гелен Потребенко «Три дні в Києві».....	22
2.3. Радянська Україна в романі Дженіс Кулик-Кіфер «Зелена бібліотека».....	29
2.4. Згадки радянської України в інших вибраних українсько-канадських текстах.....	35
Висновки	38
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

У процесі сприйняття будь-якого явища людина формує уявлення про нього, коли створює у своїй свідомості образ. Якщо йдеться про образ однієї групи людей, що виникає в іншій, то невіддільною образотворчою характеристикою буде маркування себе і своєї групи як «Я», «Свого», а іншої — як «Іншого», «Чужого». Розгляд образів таких груп, об'єднаних за національними, етнічними та іншими ознаками вивчає імагологія, а їхні текстові відображення — літературознавча імагологія зокрема. Питання співіснування та співбачення Свого й Іншого порушувалися у працях українських дослідників Василя Будного, Миколи Ільницького, Івана Куцого, Володимира Моренця та Дмитра Наливайка, а також іноземних — Гуго Дизерінка, Джоєпа Лірсена, Данієля-Анрі Пажо, Едварда Саїда, Марії Сімоєс.

У цій роботі розглядаються літературні репрезентації образу радянської України в українсько-канадських текстах та з'ясовуються причини входження окремих образів в загальний національний образ. Оскільки відомо, що позитивний імідж СРСР на Заході був досягнутий шляхом комуністичної пропаганди Союзу як нібито вільного комуністичного об'єднання рівноправних республік, то в процесі дослідження зіставляються риси цього уявлюваного образу конкретно радянської України з реальним для самих авторів чи героїв творів.

Актуальність дослідження вбачаємо в збереженні наукового інтересу до маловідомих чи зовсім невідомих на материковій Україні творів українсько-канадської літератури. Окремої уваги варте питання включення деяких діаспорних творів до не україномовної української літератури, що є можливим, якщо темами є Україна, українці й українська ідентичність. Прикладами таких текстів у дослідженні є «Зелена бібліотека» Дженіс Кулик-Кіфер та «Три дні в Києві» Гелен Потребенко, при чому останній текст є маловідомим навіть у Канаді.

Мета роботи — розглянути літературні репрезентації образу радянської України у вибраних українсько-канадських текстах.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

1. Сформувати теоретичну базу роботи навколо головних понять: імагологія, образ, ідентичність, українсько-канадська література.
2. Розглянути тексти українсько-канадської літератури, які формують образ радянської України.
3. Виокремити основні образи для кожного з текстів.
4. Визначити повторювані образи-складові загального образу радянської України.

Об'єктом дослідження став літературний образ радянської України.

Предметом дослідження є окремі образи, що формують загальний образ України в українсько-канадських текстах.

Матеріалами дослідження слугувала вибірка різножанрових англійських творів українсько-канадської літератури: документальна проза Івана Коляски, художня проза Дженіс Кулик-Кіфер, Маргарет Лоуренс і Гелен Потребенко, драма Джорджа Риги та поезія Ендрю Сукнаськи.

У дослідженні застосовано імагологічний метод для розгляду літературного образу у вибраних текстах; культурно-історичний для розгляду історичного контексту та феміністичної критики для порівняння авторських (жіночого та чоловічого) поглядів.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше було детально розглянуто тексти українсько-канадської літератури ХХ століття в дискурсі імагологічного дослідження образу радянської України. Оскільки більшість розглянутих праць і творів ніколи не були перекладені українською, винесення їх в науковий простір розширить уявлення про діаспорне письменництво про материкову Україну.

Наукове значення роботи полягає у вузькотематичному опрацюванні українсько-канадських текстів і в розширенні цього визначення для уможливлення подальших досліджень творів діаспори, що містять згадки материкової України. Також потенціал цієї розвідки може бути використаним для подальших досліджень канадського бачення України різних періодів.

Практичне значення дослідження в тому, що його можна використати для написання літературознавчих, історико-літературних та історичних праць про бачення України періоду Радянського Союзу на Заході.

Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та практичного), висновків, списку використаної літератури та списку використаних джерел.

Апробація дослідження. Основні положення роботи пройшли апробацію на ІХ Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Мовний простір сучасного світу» (Національний університет «Києво-Могилянська академія», 30 травня 2025 р.) в секції «Мова на історичному тлі». Невдовзі їх буде опубліковано у збірнику матеріалів конференції.

РОЗДІЛ I. ІМАГОЛОГІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗГЛЯДУ ЛІТЕРАТУРНОГО ОБРАЗУ

1.1. Постановня літературознавчої імагології та сфера її зацікавлень

Образ — це враження, що виникає у свідомості людини чи групи людей внаслідок сприйняття певного об'єкта чи явища. Образ може сформуватися в уяві навіть на основі не особистих, а чужих сприйнятих вражень. Так часто формуються уявлення про іншу соціальну групу, об'єднану певними ознаками (етнос, нація, народ, субкультура тощо), як Іншу/Чужу, або ж подібну до Себе (Я). В кожному разі погляд на Іншого міститиме частинку Я, що створюватиме суб'єктивний образ і Іншого, і Себе. Мультидисциплінарним вченням про образи є імагологія, адже вона входить до галузі багатьох гуманітарних і соціальних наук — компаративістики, соціології, історії, культурології, політології та психології. Термін «імагологія» виник і закріпився спочатку в соціології як похідний від «image», образ, завдяки Волтеру Ліппману у 1922 р. [4, с. 249], а згодом увійшов і до інших дисциплін. Однак варто зазначити, що в кожній з них розглядаються аналізований образ розглядається під різним кутом. Як пояснює імаголог Манфред Беллер, на відміну від філософії, психології чи інших досліджень, пов'язаних зі свідомістю людини, літературний аналіз *«...¹зосереджується на вербально та текстуально кодифікованих образах»*, де образ — це *«ментальний силует іншого, який, очевидно, визначається характеристиками сім'ї, групи, племені, народу або раси»*, а також *«...формує нашу думку про інших і управляє нашою поведінкою щодо них»* [2, с. 377–378].

Ще до усталення терміну імагологія в науковому дискурсі вчені цікавилися механізмами сприйняття народів одне одного. Едвард Саїд у праці «Орієнталізм» наводить історичні приклади зіставлення націй Заходу та Сходу, де останній зображувався зі зверхньої позиції упродовж XVIII–XIX ст. Саїд визначає це як спробу витворити позитивний текстовий образ «Себе», освіченого й

¹ Виділення цитат курсивом тут і далі наше — Я.Р.

самостійного (Заходу) на відміну від «Чужого» Сходу, однак зазначає, що літературні описи Сходу з погляду Заходу — «всього лише репрезентації, а не “природні” описи Сходу» [20, с. 37]. Подібні репрезентації образів народів і націй в літературі й розглядає літературознавча імагологія.

Першу теоретичну розвідку про імагологію в українському літературознавстві здійснив Дмитро Наливайко. У статті «Літературна імагологія: предмет і стратегії» вчений дослідив історію імагологічного аналізу та окреслив такі основні проблеми сучасної імагології:

- пізнання образів Чужого без екстраполяції Свого в процесі витлумачення,
- категорія особистої та колективної ідентичності (соціальної, родової, віросповідальної, мовної тощо, а для імагології — особливо національної та культурної)
- ідентифікація з етнокультурними спільнотами та розгляд їхніх образів-іміджів. [15, с. 94].

Вчений навів приклади авторів світової літератури, які свідомо чи несвідомо намагалися розв'язати ці питання, описуючи у творах образи націй. Наливайко зазначає, що перші серйозні спроби осмислити Іншого в літературі були ще в античні часи, як-от в Гомера, Геродота, Вергілія, Таціта, а тенденція до зіставлення народів посилилася в часи великих географічних відкриттів, зокрема в Ерсільї, Камоенса, Кльоновича. Інтерес іноземців до нової країни зумовлював написання текстів, де детально описувався спосіб життя побаченої нації: «...дійсність тієї чи іншої країни аборигени й іноземці сприймають по-різному: перші помічають передусім ті реалії та факти, що тією чи іншою мірою відхиляються від норми, саму ж норму як таку вони не фіксують, бо вона для них звична, нецікава, а то й непомітна» [15, с. 96]. При цьому, такі художні уявні образи формували реальні враження про згадану етнічну спільноту в читацтва. Це відповідає завданню імагології, яким, за Наливайком, є «з'ясування як ідентичних (вірніше тих, що прагнуть ідентичності), так і фіктивних імаго, підпорядкованих певним цілям, переважно політичного та ідеологічного

характеру» [15, с. 97]. Зокрема Наливайко згадує про свідомо сформований образ Російської імперії в добу Просвітництва, коли такі філософи як Вольтер, Грімм, Дідро та інші створювали позитивні образи російських монархів на замовлення Катерини II і як приклад такого твору наводить «Історію Російської Імперії за Петра Великого». Подібною спробою була й радянська пропаганда СРСР як союзу братніх народів, образ якого будувався та інтерпретувався суб'єктивно під впливом політичної ідеології [15, с. 93].

Про початки імагологічного аналізу вже в українському літературознавстві дослідниця Заміна Алієва пише у статті «Архетипні риси ментальності в імагологічних літературознавчих студіях». Алієва наводить працю Миколи Костомарова «Дві руські народності» та Івана Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу», що є прикладами порівняльної етнопсихології XIX ст., й містять етнографічний, літературний і фольклорний матеріал на основі якого письменники визначають характерні риси українців і росіян. [1, с. 55]. Однак зазначаємо, що такий аналіз ще не був повністю імагологічним, адже ґрунтувався на ідеології, а орієнтація на сталі риси, загальні спільні психологічні особливості народів сприяє радше усталенню чи спростуванню етнічних стереотипів, аніж розгляду образу Іншого як відбиття уявлення про етнос.

Як дослідницький інструмент образів Себе й Іншого імагологія сформувалася у другій половині XX ст., коли попередні бачення народів і націй почали трансформуватися після Другої світової війни. Наливайко зазначає, що в той час «...відбувається швидкий і неухильний розпад колоніальних імперій західноєвропейських держав, який супроводжувався утворенням численних незалежних держав і пробудженням самосвідомості їх народів» [15, с. 93]. За нідерландським дослідником Джоепом Лірсеном (Юпом Лірсеном), імагологія змогла постати як засіб осмислення процесу формування національних характеристик «після того, як люди відмовились би від віри в “реальність” національних характерів як у пояснювальні моделі» [12, с. 363]. Зокрема проблема тодішнього підходу до вивчення націй полягала в тому, що автори деяких псевдонаукових розвідок намагалися знайти причини появи нацизму в

етнічній психології німців. Після того спроба послуговуватися імагологією як постнаціональною наукою в Європі тривала одночасно з етнічним підходом до аналізу в Америці, що викликало плутанину між поняттями держав і націй у світовій спільноті.

Лірсен наводить критичне висловлення літературознавця Рене Веллека, який акцентував на такій проблемі імагологічного аналізу як *«дилема між “внутрішнім” текстуальним аналізом та “зовнішньою” контекстуалізацією»* [12, с. 365], що викликало резонанс і зупинило розвиток компаративістики до останніх десятиліть ХХ ст. З учених-імагологів лише бельгійський літературознавець Гуго Дизерінк (Хуго Дізерінк/Гюго Дайзерінк) після 1950-х продовжував розглядати багатонаціональну світову літературу за допомогою імагології. Дизерінк чітко визначав межі імагології як частини порівняльного літературознавства, об'єктом якої є національні літератури в компаративному контексті та послуговувався таким терміном імагологія як *«дисципліна, що визнана незалежною галуззю дослідження та викладання і, безперечно, з власними іманентними їй методами дослідження, що ґрунтуються на принципах характерного наднаціонального культурного нейтралітету»* [7, с. 382]. Лірсен зазначає, що елементами цієї концепції Дизерінка були такі складові національного іміджу як окремі ідеї, образи й стереотипи на тлі світового культурного простору [12, с. 365], при чому узагальнені: *«Основною імплікацією тут було те, що образи, котрі стосуються характеру й ідентичності, не є ментальними репрезентаціями, що конструюються народами про народи, – вони як артикульовані дискурсивні конструкції, що циркулюють у різних спільнотах, лежать в основі моделей національної ідентифікації»*.

Для розгляду образів важливо усвідомлювати, у чийй свідомості вони виникають та під час інтерпретації враховувати ідентифікацію цього реципієнта. Існують **гетерообрази (гетероіміджі)** — ті, які характеризують Іншого, та **самообрази (автообрази, автоіміджі)** — ті, які характеризують Себе та визначають свою ідентичність [12, с. 371]. Саме врахування таких внутрішньотекстових чинників як зовнішня чи внутрішня направленість образу

допомагає зрозуміти перспективу його виникнення. Проте, за Дизерінком, гетероїдності й автоїдності можуть бути поєднані, і взаємовплив їх можна спостерегти *«лише з абсолютно нейтрального кута зору»*, який є *наднаціональним* [7, с. 390]. Ще одним важливим для імагології і пов'язаним з **образом** поняттям є ідентичність. Ця категорія групової належності також має зв'язок з етнічним, національним і релігійним, проте розширилася в сучасному космополітичному світі. Лірсен вказує такі чинники, що сприяли посиленню ролі ідентичності в суспільстві наприкінці ХХ ст. в національному (розпад СРСР, євроінтеграція), етнічному й релігійному (мобільність, глобалізація, мультикультурність західного суспільства) та інших (демаргіналізація жінок) контекстах. [12, с. 367] Відтак можна сказати, що під час формування образу варто зважати на ідентичність або ідентичності реципієнта цього образу та вплив його самоусвідомлення на сприйняття.

Отже, імагологічні образи виникають в контакті між Своїм та Іншим, при чому уявлення про Іншого завжди містить частинку Себе, оскільки сприйняття однією нацією іншої є суб'єктивним, а наднаціональний погляд не завжди можливий. В кожній науковій галузі імагологія розглядає взаємодію різнонаціонального, а в контексті літератури — текстові іміджі етнічних спільнот.

1.2. Історія та проблема визначення українсько-канадської літератури

Історія української діаспори в Канаді ведеться від 1891 року, коли сьомого вересня в Монреаль прибули Іван Пилипів та Василь Єлиняк — двоє вихідців із села Небилів Калуського району. Варто зазначити, що щодо дати появи перших українців існують деякі розбіжності, адже є докази того, що інші емігранти могли потрапити до Канади на 20–30 років раніше. Однак масовим явищем еміграція українців все ж стала наприкінці ХІХ ст. Перші переселенці були здебільшого з Галичини, оскільки ця територія була найбільш бідною в Австро-Угорщині: селяни потерпали від аграрного перенаселення. В Канаді тоді жили західні європейці, англійці, данці, ісландці, німці, французи та шведи та інші, які працювали в

містах. Натомість не вистачало працівників у селах, а найбільше — досвідчених фермерів, які змогли б оброблювати неосвоєні землі на заході країни. Крім цього, на ті території починали активно переселятися американці. Тому канадський уряд почав агітувати селян зі Східної Європи переїжджати до західних провінцій Канади, адже вони там отримали б великі земельні наділи. [2, с. 14].

У праці Леоніда Білецького «Шістдесятиліття українських піонерів в Канаді» згадується, що першою провінцією, де оселилися емігранти (Пилипів та Єлиняк) була Альберта, а саме околиця Една (Стар). Першу повністю українську фермерську колонію заснували згодом у 1896 р. в Манітобі на околиці Стюартборн. Спроби освоїти землі між Манітобою й Альбертою в Саскатчевані були менш вдалимими, адже бракувало лісу для будівництва ферм, тому нові поселення з 1899 року стали створювати східніше, у провінціях Квебек та Онтаріо [3, с. 20–22]. Досвід переселення за океан й відчуження від рідного краю, першопрохідництва й тяжкої роботи на нових землях емігранти незабаром почали описувати літературу, спершу у формі поезії. За Михайлом Марунчаком, датою появи діаспорної української літератури можна вважати 1908 рік, оскільки в той рік вийшли дві публікації народної фольклорної поезії — збірник Теодора Федика «Пісні про Канаду і Австрію» та збірка Дмитра Рараговського «Робітничі пісні» [13, с. 97].

Оскільки перші емігранти увиразнювали у віршах свій життєвий досвід, темами їхніх поетичних творів були згадки Старого краю й порівняння його з Новим, сум за минулим життям, рідними, що лишилися на іншому континенті, та колишніми односельцями. Писали найчастіше у формі коломийкового вірша, створюючи вірші-пісні, а провідним мотивом у них була туга. Публікували їх, щоправда, спершу не в Канаді, а в США в українському часописі «Свобода», допоки не з'явилися інші видання піонерської преси. Такий вірш українського діаспорянина, Михайла Говди з Едмонтону, вперше надрукували у виданні «Свободи» третього серпня 1899 року. У вірші «Руському народу» Говда писав до близьких, які лишилися в Україні, та переймався їхніми турботами. Крім цього вірша як одного з перших Марунчак згадує й опублікований того ж року,

14 вересня, «Виїзд із краю» Івана Дрогомирецького з Плезент Говм у Манітобі. Дослідник визначає «Виїзд» як приклад оптимістичної лірики про відчуття свободи на новій землі. А вже на початку ХХ століття в українській канадській літературі почали з'являтися й набувати популярність гумористичні й сатиричні твори. Марунчак трактує це явище як реакцію на побутові труднощі емігрантів, неприязнь і спроби інших національностей Канади ошукати українців, а також потребу самої етнічної спільноти висвітлити її проблеми, такі як неграмотність чи релігійна неоднорідність. Прикладом таких текстів є графічні оповідання Якова Майданика про Вуйка Штіфа Табачнюка, в яких висміювалися як українські емігранти, так і їхнє багатокультурне оточення.

Загальну періодизацію українсько-канадської літератури традиційно пов'язують з еміграційними хвилями українців до Канади. Станом на сьогодні їх можна виокремити шість:

1. Кінець ХІХ ст. — 1914 р. через згадані вище причини.
2. 1920–1941 рр. (зі спадом у 1920–1923 рр. зумовленим Великою депресією) через економічні та політичні чинники, в тому числі переслідування учасників Національних визвольних змагань, державотворців ЗУНР, інших політичних діячів, інтелігенції, лікарів і священників тощо, голод, репресії та війну)
3. 1945–1990 рр. — післявоєнна еміграція переважно через політичні причини.
4. 1991–2011 рр. і 5. 2014–2021 рр. — переважно економічна еміграція.
6. З 2022 — еміграція через війну.

Данило Струк у статті «Ukrainian Emigré Literature in Canada» наводить періодизацію Яра Славутича, яка станом на 1966 включала тільки три періоди. Появу української літератури в Канаді, Славутич пов'язує з поезією та оповіданням Сави Чернецького «З глибини пропасті». Оповідання було написане у Вінніпезі в той рік, що Чернецький перебував в Канаді, а опубліковане у 1899 у виданні «Свобода» у Скрентоні в США. Ці та інші тексти першої хвилі літературної творчості й еміграції діаспорян мали

«фольклористичний напрямок», оскільки автори писали про труднощі освоєння Канади та любов до вже далекої рідної землі с.88, зокрема Славутич згадує Теодора Федика. Однак літературознавиця Ольга Пресіч у монографії «Орачі прерій: українська проза в Канаді» зазначає, що у «Хрестоматії з української літератури в Канаді», що вийшла у 2000 році за упорядкуванням Мирослава Шкандрія та Яра Славутича, першим друкованим українсько-канадським прозовим текстом назване оповідання «Руська паска й французький ксьондз» (1897) о. Нестора Дмитріва, написане в Калгарі. Пресіч наголошує на тому, що автори обох оповідань перебували в Канаді відносно недовго, тому гадаємо, що не вистачає підстав, аби назвати жоден текст першим українсько-канадським. Заразом літературознавиця піддає сумніву ймовірну першість ще одного діаспорного оповідання «Пайлот Бют» (1903) Мирослава Стечишина, хоча його автор був резидентом Канади, а не США як Чарнецький і о. Дмитрів. Пресіч пояснює, що *«було б важко позиціонувати цю оповідь про непосильну працю на будівництві залізниці й самогубство українського робітника як початок літературного міфу про землероба господаря»* [18, с. 24]. Так, для визначення першого твору українсько-канадської літератури варто враховувати не тільки час і місце написання твору, а і його тему та постійне місце перебування автора.

Другий період, за Славутичем, збігається з еміграційною хвилею вже частково, адже розпочинається близько 1930 року текстами Івана Данильчука й Онуфрія Іваха, при чому Славутич відмічає розвиток діаспорної поезії в цей період: *«На відміну від попередніх творів, це оригінальна поезія у прямому сенсі цього слова»* [там само]. Також дослідник відзначає внесок автора прозових і драматичних творів Олександра Лугового й прозаїка Іллі Киріяка, які писали про українських першопоселенців у Західній Канаді. До останніх двох Ольга Пресіч додає ще й Михайла Петрівського, зазначаючи, що ці автори започаткували *«своєрідний жанр архетипної імміграційної повісті»*, рисами якої були *«поетизація й міфологізація хліборобської праці узагалі та в поколіннях першопоселенців зокрема, а також загальний життєстверджуючий пафос»* [там само]. Такій характеристиці повністю відповідає роман у трьох томах Іллі

Киріяка «Сини землі», що виходив з 1939–1945 рр. і, за Пресіч, закріпив «міфологему першопоселенця-господаря на новій землі» [Там само].

Третій період української літератури в Канаді розпочався з прибуттям політичних емігрантів після Другої світової війни, серед яких Славутич згадує Уласа Самчука, Микиту Мандрику та Левка Ромена як визначних авторів. На той час діаспорна література стала поповнюватися творами не тільки нових емігрантів, а й нащадками переселенців попередніх хвиль. Першим таким текстом став англomовний твір «Yellow Boots» канадки українського походження Віри Лесик (Лисенко). За сюжетом, головна героїня Ліллі Ландаш — донька українських селян, емігрантів з Буковини, в образах яких відтворено той самий міфологічний образ перших господарів на новій землі. Проте Ліллі не є традиційним типом, оскільки в її ідентичність закладено і дитинство серед хліборобів у прерії, і дорослішання в місті серед інших народів Канади. Пресіч відмічає деяку подібність роману до «Синів землі» Киріяка в описах природи й піонерського життя, але без ідеалізації останнього.

Визначення хронологічних рамок наступних періодів діаспорного літературного процесу у другій половині ХХ ст. саме ускладнюється тим, що в нього ширше входять твори нащадків емігрантів. Щодо конкретно четвертого періоду Пресіч подає проміжок, визначений Мирославом Шкандрієм як такий, що тривав із 1972 до 1998 р.: «...його домінантою дослідник вважає сатиру (Олександрів. Смотрич), а також твори, які “відштовхуються від запозичених у попередників міфів і стереотипів, зраджуючи нові, наприклад, феміністські, зацікавлення (Тудорковецька, Палій, Голод)”...» [18, с. 23].

Повертаючись до визначення українсько-канадської літератури, варто зазначити, що проблема обсягу цього поняття вже тривалий час залишається нерозв'язаною. У 1966 Данило Струк запропонував термін «Ukrainian Emigré Literature in Canada» в однойменній статті. Струк критикував відсутність точного визначення української літератури в Канаді у сучасників, Яра Славутича, Микити Мандрики та Петра Кравчука, насамперед через мовну (англо- та українсько-) неоднорідність окресленої ними літератури. Також на думку

дослідника проблемою було те, що «...вони не розрізняють емігрантську та неемігрантську літературу і, здається, не переймаються тим, чи публікувався певний автор у Канаді чи ні. Здається, що достатньо, щоб письменник прожив у Канаді хоча б короткий час, щоб вважатися українсько-канадським письменником» [41, с. 89]. Натомість пропонований Струком термін мав звизити перелік авторів і текстів: «...критерій “український” виключить з обговорення тих, хто пише не українською мовою. Кваліфікатор “емігрант” виключить усіх письменників, які народилися в Канаді, а уточнення “в Канаді” обмежить розгляд тими, хто пише та публікує свої твори в Канаді. Залишається останній і найважливіший фактор – “література”, і саме звідси потрібно почати дискваліфікувати багатьох письменників» [41, с.90].

У виданій у 2018 році праці Ольги Пресіч дослідниця серед українсько-канадського літературного доробку згадує і прозу, і поезію широкого переліку українсько- та англomовних авторів. На відміну від Струка, Пресіч не відкидає одиничні літературні публікації діаспорян та включає до списку авторів і нащадків емігрантів різних хвиль, які тематично збагачують національну літературу, адже «осмислюють модерні проблеми внутрішнього світу розщепленої особистості, дискримінації, урбанізму, часто у зв'язку з пошуком власних коренів» [18, с. 29]. Саме тому вживане в нашій розвідці поняття українсько-канадської літератури ширше, ніж традиційне — тексти української діаспори в Канаді. Подане нами визначення семантично наближене до Literature of the Ukrainian-Canadian Experience — текстів канадських авторів, в яких згадується «українсько-канадський досвід». При цьому, автори розглянутих текстів можуть мати частково українське (Коляска, Кулик-Кіфер, Потребенко, Рига, Сукнаськи) чи будь-яке інше (Лоуренс) національне походження, адже основним критерієм тексту є присутність в ньому згадок України та українців, зокрема в радянський період. І, як писав Лірсен про матеріал імагологічного дослідження, «наші джерела мають суб'єктивний характер, їх суб'єктивність не можна ігнорувати, виправдовувати або відфільтрувати, її необхідно враховувати в аналізі» [12, с. 371].

Висновки

Оскільки імагологія є мультидисциплінарним вченням, то використання її для літературознавчих інтерпретацій так чи інакше вимагає врахування культурних, соціальних, політичних та інших додаткових контекстів для точнішого розгляду тексту. Проблемам імагології та дослідженню образу «Іншого» присвячено розвідки багатьох українських та іноземних вчених. Серед них варто відзначити внесок Василя Будного, Гуго Дизерінка, Миколи Льницького, Івана Куцого, Джоєпа Лірсена, Володимира Моренця та Дмитра Наливайка, Данієля-Анрі Пажо, Едварда Саїда, а також компаративістичні праці Заміни Алієвої, Наталії Кіор, Наталії Лисак та Марії Сімоєс.

Саме визначення українсько-канадської літератури як такої, що містить два національні компоненти, зумовлює її розгляд з погляду поєднання Свого та Іншого, залежно того, хто і що є ментально ближчим в певному контексті. В опрацюванні історії української діаспори в Канаді та постанні її літератури цінним є науковий внесок дослідників і дослідниць Леоніда Білецького, Лайзи Грекул, Микити Марунчака, Ольги Пресіч, Данила Струка, Яра Славутича, Тетяни Шадріної та Мирослава Шкандрія.

Попри те, що періодизація українсько-канадської літератури частково співвідноситься з еміграційними хвилями, розширення цього поняття й до літератури українсько-канадського досвіду є доречним з огляду на активну діяльність канадських письменників і письменниць, які є нащадками українських емігрантів. Також збільшення обсягу поняття дозволяє включити художні тексти не етнічних україноканадців (Лоуренс) чи наполовину етнічних українців (Сукнаськи) про українське. Крім цього, доцільним, на нашу думку, є й зарахування до діаспорних текстів документальних праць канадських авторів, якщо вони пишуть про українство. Якщо текст містить раніше не згадані характеристики образу, розвінчує попередній міф чи значено доповнює уявлення про національний образ, то ці тематичні складові образу важливіші за жанрову належність, відносну нехудожність, тексту.

РОЗДІЛ II. ОБРАЗ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

2.1. Образ радянської України в документальній прозі Івана Коляски

Іван Коляска — канадець українського походження та комуніст, який до приїзду в СРСР уявляв Київ одним з рівноправних автономних центрів соціалізму. Прихильність Коляски до комуністичної ідеології, за Сіромським, розвинулася в шістнадцять років, коли Коляска не міг знайти роботу: *«В атмосфері розповідей поміж канадськими українцями про переваги комунізму і те, як в СРСР будується суспільство без експлуатації та безробіття, він щиро захопився комуністичними ідеями...»* [22, с. 626]. Після закінчення університету в Канаді Коляска отримав можливість поїхати на навчання до Вищої партійної школи в Києві, тому на початку вересня 1963 прибув до УРСР.

Досить швидко канадець побачив, що реальне становище УРСР не збігається з картинкою радянської пропаганди. Щодо розчарування Коляски в курсах Київського університету імені Шевченка, Сіромський наводить пояснення: *«Тодішня навчальна програма була значною мірою заповнена предметами на зразок марксистсько-ленінської філософії, а не історією козаччини, як це собі наївно уявляв історик»* [22, с. 627]. Коляска почав фіксувати свої спостереження та збирати речові докази — повністю російськомовні документи, які свідчили про периферійний стан національної мови в республіці, — та спілкуватися з місцевими про задоволення їхніх мовних, соціальних, правових та інших громадянських потреб в СРСР. За цю викривальну діяльність менше ніж за два роки Коляску затримало КДБ і депортувало із Союзу. Як зазначає Сіромський, *«Не будь І. Коляска громадянином Канади, йому довелося б знайомитися з реаліями табірної життя десь у Пермі»* [22, с. 633], адже зібрані дані підривали образ СРСР як вільної соціалістичної держави та порушували питання тотальної русифікації населення.

У першій праці після повернення до Канади, «Освіта в Радянській Україні» (1968), Коляска наводить статистичні дані про доступність навчання

національними мовами в радянських республіках. Сіромський наводить реакцію на «Освіту» історика Василя Вериги: *«Книжка стала свого роду ревелюцією для західного світу завдяки своєму вмілому опрацюванню, як і завдяки тому, що про русифікацію в Україні заговорив такий член Комуністичної партії Канади»* [22, с. 635]. Оскільки публікація англomовної версії книги мала успіх, за два роки виходить її українськомовний переклад одночасно з іншою англomовною роботою «Два роки в радянській Україні. Особиста розповідь канадця про російські утиски та посилення опозиції». У другій праці дослідник документує стан різних сфер радянського українського суспільства, знову почасти звертаючи увагу на університетську освіту, а також детально розглядає добробут в економічній, соціальній, політичній і духовній складових життя громадян, що недостатній або відсутній. Спільною рисою обох текстів є засвідчення централізації влади в Москві та цілеспрямована русифікація союзних республік: *«²Незалежно від аспекту української культури, російське ставлення однакове: дискримінація та знищення українського на користь російського»* [34, с. 144] та *«Всюди в Києві були докази тиску з метою накинати російську мову»* [9, с. XII].

Уявлюваний та реальний образ УРСР

На початку «Освіти» Коляска подає стислий опис уявлюваної УРСР, де основними компонентами її образу є **воля** і розвиток (*виділення і підкреслення наші — Я.Р.*): *«Хоча я народився в Канаді, але Україна — рідний край моїх батьків — завжди мене притягала й чарувала. Пильне читання радянських українських видань переконало мене, що Україна, **вільна** республіка у добровільному союзі, втішається якнайширшою **свободою** для розвитку своєї мови, культури та звичаїв»* [9, с. XIII]. У «Двох роках» Коляска наводить більш розгорнуте художнє зображення: *«...це була не лише романтична земля моїх батьків з її історіями про козаків, національними традиціями та фольклором, багатокілометровими родючими степами та хвилюючими народними мелодіями, але й, на моє переконання, один з п'ятнадцяти **вільних** народів*

² Переклад англomовних текстів тут і далі наш — Я.Р.

великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік, який розв'язав свої економічні та національні проблеми і переможно крокував до нового, справедливого суспільного устрою» [34, с. 13]. Відтак повторюваними, а отже ключовими характеристиками образу в обох текстах є національна свобода та збереження культурного різноманіття в Україні. Однак для першого тексту передусім важливим є мовний аспект УРСР, а для другого культурний, економічний та національний, в контексті глобальних явищ українського радянського суспільства.

Також для подальшого доцільного використання терміну «радянська Україна» в цій розвідці варто розглянути коментар Сіромського до праць Коляски. Дослідник зазначає, що сам Коляска критикує визначення «суверенна українська радянська держава» та «український уряд УРСР» через їхню абсурдність, оскільки влада в УРСР — виконавча, а законодавчі органи розташовані в Москві. Водночас «щонайменше недоречним» Сіромський вважає вживання Коляскою терміну «Радянська Україна» [22, с. 637], оскільки воно нівелює згадану несаможиттєвість республіки у розв'язанні внутрішніх питань та праві голосу в зовнішніх. Ми пристаємо на думку Сіромського, тому послуговуємося терміном «радянська Україна» з не заголовної літери, на позначення саме українських територій, що входили в склад згаданого політичного утворення.

Анекдоти

У текстах крім наведення статистичних даних і особистих розповідей, Коляска подекуди подає такий спосіб гумористичного осмислення радянської реальності як анекдоти. Якщо в «Освіті» є лише одна згадка анекдоту та один наведений анекдот, то у «Двох роках» — п'ять переказаних анекдотів. Гумористична ситуація в «Освіті» змальована завдяки паралелі між Хрущовською 19 статтею про фактично безальтернативний вибір мови шкільної освіти та біблійною історією. Коляска зазначає, що *«...стаття є клясичним прикладом обману і лицемірства»,* адже *«спершу вона проголошує, що навчання відбувається рідною мовою учнів, і прославляє це як одне із “завоювань*

ленінської національної політики”, а далі, після підкреслення, що російська мова є “могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів”, пропонує дати батькам “право вирішувати”, тобто зламати право навчання рідною мовою учнів» [9, с. 23]. Саме відсутність права вибору лягло в основу анекдоту, в якому Бог створив Єву, після чого сказав Адаму: «А тепер обирай собі жінку». У «Двох роках» інший біблійний анекдот, який вже містить чорний гумор, виник внаслідок замовчування радянською владою трагедії 13 березня 1961 року, коли через будівничі недбалості затопило територію Бабиного Яру: «Вночі сильний вітер розбурхав воду в яру до шаленства. О 8:30 ранку, раптово і без попередження, дамбу прорвало. Вода і пісок ринули вниз по долині, затопивши рівнину внизу і вбивши, за приблизними підрахунками, кілька тисяч людей» [34, с. 8]. При цьому, влада два тижні не коментувала події, а згодом оголосила, що загинув всього 145. І за сюжетом анекдоту, душі тисяч загинув не впустили в рай, адже апостол Петро сказав їм, що за офіційними даними померло 145 людей, тому всі інші мають повернутися туди, звідки прийшли. Тут можна спостерігати висміювану і суспільством, і Коляскою рису радянської реальності як заперечення та приховування очевидних фактів («Ви не мертві» [там само]). Темати інших анекдотів, згаданих у «Двох роках», є русифікація України («Якщо людина хоче вивчати німецьку мову, вона їде в Берлін (...) Але куди вона їде, якщо хоче вивчати українську?» [34, с. 23]), ставлення радянського суспільства до змін [с. 177, 178] та алкоголізму.

Ще за кілька років Коляска видає коротку працю «Дивись, товаришу — люди сміються», в якій подає та аналізує радянські анекдоти, поділивши їх на підгрупи відповідно до об'єктів висміювання. Автор визначає роль гумору як зброї проти гніту в радянському суспільстві, де пряма критика системи неможлива, а анекдоти («тонкий, але ефективний метод критики режиму» [33, с. VI]) стають відносно безпечним способом відображення і поширення громадських, очікувано, опозиційних, настроїв. При цьому, такий підпільний гумор в СРСР був і до 1920-х, але набув популярності після смерті Сталіна. Жанрові й стильові особливості анекдоту Коляска визначає так: «Ця глузлива

критика, яку в народі називають «анекдотами», набуває різних форм: жартів, історій, каламбурів, джінглів та загадок. Останні мають форму запитань, які нібито надсилають на Вірменське радіо або Радіо Єреван, що надає відповіді». Розповсюджувачами анекдотів є «..усі верстви населення, включаючи партійних функціонерів і навіть деяких високопосадовців, коли поруч не було нікого» [там само].

Підгрупи анекдотів у збірці ми об'єднали у тематичні групи:

1. **Країни** (Чехословаччина, Східна Німеччина, Єгипет, Угорщина, Польща, Румунія, Україна, СРСР та Китай, Навздогін Америці), **народ** (Євреї) і **нація** (Національне питання),
2. **Соціальні та політичні поняття** (Партія, Комунізм, Комунізм і капіталізм, Гроші, Безкласове суспільство, Справедливість, Радянська реальність, Радянська демократія, Радянська освіта, Радянське планування, Війна і мир, Світле майбутнє (завершальний розділ)),
3. **Соціальні проблеми** (Раболіпство, Деморалізація, Лицемірство, Черги, Дефіцит, Бюрократія),
4. **Суспільне життя** (Гарне життя, Товариська любов, Сільське господарство, Винаходи, Мистецтво та література).

Гумор в кожній групі ілюструє розбіжність між офіційною пропагандою та реальністю, що резонує з уявлюваним (зовнішнім) і реальним (внутрішнім) образом УРСР самого Коляски. Отже, за текстами можна виокремити такі складові уявлюваного образу радянської України:

1. Рівноправність народів і союзних республік.
2. Культурне та мовне різноманіття, в тому числі доступність українськомовної освіти.
3. Відсутність серйозних економічних, національних і соціальних проблем.

Натомість до реального образу УРСР увійшли:

1. Дискримінація всього українського та насадження російського.
2. Репресії.

3. Нехтування добробутом громадян.

Отже, у працях Івана Коляски образ радянської України будується на основі зібраних усних даних, підкріплюється матеріальними доказами русифікації та художньо осмислюється через наведення особистих вражень автора. Значної уваги варта зміна авторської позиції з прихильної до СРСР до ворожої, що відбилася в критиці побаченої ідеології та широкому інформуванні про радянську реальність на Заході та зокрема в діаспорних колах.

2.3. Образ радянського Києва в оповіданні Гелен Потребенко

«Три дні в Києві»

У збірці «Гей, офіціантко, та інші історії» канадської письменниці Гелен Потребенко однією з 11 історій є оповідання «Три дні в Києві» про перебування в Україні доби брежнєвської стагнації. Текст вирізняється поміж інших зі збірки, адже їх темами є класова нерівність, жіночі права, в тому числі трудові, харасмент, суспільне толерування залежностей, а також старіння в Канаді. Про українство ж як частину ідентичності героїв авторка пише лише у двох оповіданнях: «Інша історія», в якому іронічно оповідається про життєвий шлях українських мігрантів у Канаді та «Три дні в Києві». В останньому Потребенко зіставляє «українство» канадизованих діаспорян і радянیزованих материкових українців, а також деміфологізує образ радянської України як однієї з рівноправних республік Союзу.

В оповіданні перше враження головної героїні про Україну будується на основі комуністичної пропаганди, яка *«проголосила чесноти миру і зазначила, що СРСР працює заради миру»* [37, с. 117]. Це створює уявний образ УРСР як частини прогресивної соціалістичної держави, що підкріплює віру оповідачки в комуністичну ідеологію та змушує виправдовувати «помилки» Йосифа Сталіна. Політичні цінності героїні також нашаровувалися на бажання віднайти її «справжню», українську ідентичність в країні, до якої вона «нібито належить», оскільки формуванню власне-канадської ідентичності жінки перешкоджає її етнічно марковане ім'я, яке авторка не вказує. І через те, що у країні народження

вона почасти є Іншою, то вирушає до УРСР з надією відчутти себе національно Своєю.

Час

Одним із засобів творення образу радянської України в тексті є час, проміжки якого затягуються через безплідне очікування, пов'язане з бюрократичними складнощами та дефіцитом споживчих товарів. Спершу батько головної героїні, названий у творі М, сім років чекає візу для подорожі в Союз. За цей час старша сестра М встигає померти, а головна героїня, яку радянські бюрократи уявляли *«американською донькою в мініспідниці»* [с. 118] досягти двадцяти восьми років. А вже після довгоочікуваного прибуття в Київ герої знайомляться з такою частиною іміджу міста як постійні черги: на рецепції готелю (*«Ми чекали **цілу вічність**, щоб зареєструватися в готелі, який забронювали (...) Ми прибули, як я сказала, **опівдні; близько опівночі** нас заселили в кімнати й **нарешті** дозволили зайти в них та/або піти в ресторан»*), в ресторані (*«Черга була **довга**, проте нас, як іноземних відвідувачів з доларами, **впустили раніше** за радянських громадян, яких залишили стояти в черзі **годинами опівночі**» (там само)*), чи в магазині (*«Прогулюючись, я помітила **довгі черги** людей. Вони виглядали як черги в безкоштовних їдальнях, але коли ми запитали про це, нам сказали, що це просто звичайні покупці, які стояли в черзі, щоб купити їжу»*) [с. 124]. При цьому, уникнути черг у творі здатні лише привілейовані: іноземці, або забезпечені місцеві, які можуть економити свій час коштом чужого — наймати людей для стояння в черзі [с. 123]. Така ж привілейована головна героїня повертає собі контроль над часом, коли змінює квитки, щоб лишатися в Києві три дні замість трьох місяців. Радянські громадяни натомість обмежені в здатності керувати своїм часом в публічному просторі, адже залежать від черг: *«Тож після, до або посеред восьмигодинного чи двадцятичотиригодинного робочого дня потріпані та втомлені жінки повинні стояти в черзі...»* [с. 125]. Ця здатність визначається за класовою належністю, окресленою Потребенко в епізоді на вокзалі: перший клас *«з валізами, в костюмах і пальто»*, другий клас *«скоріше потерті, ніж обірвані, і деякі з них*

тримали в руках мотузкові мішки», третій клас «обірвані, худі люди, які несли пакунки, загорнуті в газету або шпагат» та четвертий — жебраки [с. 127]. Верхівку цієї ієрархії становлять впливові особи, які пересуваються зручнішим за поїзд транспортом, тому їх не побачити на вокзалі.

Гендерна та мовна ідентичність як складові національної

Питання гендерних прав і обов'язків в СРСР є надзвичайно важливим для оповідачки, адже від уявлюваного союзу республік вона очікувала й рівності жінок із чоловіками. Натомість героїня засвідчує понаднормове робоче та домашнє навантаження (*«Жінка могла відпрацювати свою повинність на ринку праці, а потім мати цілих три дні, щоб виконати всю роботу вдома [с. 122]»*), проституцію як вимушене, основне чи додаткове, джерело доходу та гендерний дисбаланс в професіях: *«Наскільки я пам'ятаю, за ці три дні я ніколи не бачив чоловіка, який би працював у Києві. Усі робітники, яких я бачив — стюардеси, жінки, що підмітали аеропорт, вулиці та парки мітлами з гілочок, порт'є готелів, порт'є «Інтуриста», будівельниці, охоронниці готелів, ліфтерки, офіціантки, продавчині, провідниці поїздів та машиністка поїзда — всі були жінками. Ні, я помиляюся — водії таксі та деякі працівники митниці були чоловіками. Звичайно, всі поліцейські та всі солдати були чоловіками.» [с. 125].* З огляду на це, оповідачка виокремлює таку рису радянського суспільства як жертвування жіночим комфортом задля загального: *«...споживчі товари — це все те, що робить життя жінок терпимим: холодильники, пилососи, пральні машини, готовий одяг, тканина, яка не мнеться, і навіть такі предмети, як гігієнічні прокладки й тампони. Нічого з цього не було доступно, хоча в 1968 році було досить багато телевізорів, навіть у деяких селянських будинках» [там само].* Крім цього, в публічному просторі спостерігається тиск на поведінку жінок в публічному просторі, як от табу на куріння та зовнішній вигляд (*«Оскільки М так красномовно розповідав про те, що «російські» жінки ніколи не носять штанів, і щоб не ганьбити своїх рідних, я не взяла з собою штанів, про що назавжди пошкодувала» [с. 128]*).

Також вагомий вплив на сприйняття радянського суспільства здійснює мова, яка, як здивовано виявляє головна героїня, завжди не українська: *«Я ніколи не чула, щоб хтось в Києві говорив українською. Мовою цього історичного міста, столиці України, є російська»* [с. 122]. Водночас оповідачка наводить історичні чинники, які зумовили таку ситуацію: вплив імперіалізму, репресій, терору й голоду, та наслідки — русифікацію міст і українську як маркер села. Проте їй все ж *«знадобився деякий час, щоб зрозуміти, що розмовляти звичайною українською в Україні означає стати об'єктом жартів і довести свою неповноцінність»* [с. 121]. Сам батько героїні висміює мову доньки як «сільську», і попри те, що М народився в селі, він стає одним із тих, хто просуває ідею опозиції міста й села: російськомовного проти україномовного, освіченого проти безпаспортного й безправного. А володіння російською дає змогу М сформуванню соціально схвальну мовну ідентичність та краще адаптуватися в Радянському Союзі.

Герой М втілює імперіалістичне бачення національної ідентичності в СРСР, адже три дні в радянському Києві наближують чоловіка до російських, а не українських культурних норм. Варто зауважити, що обраний авторкою ініціал М — як *man/male* (англ.) чи *мужчина* (рос.) — наголошує на гендерній ідентичності героя, яка передує національній, а остання відображена в найменуванні М «російським батьком». Хоча він — український емігрант, який 40 років прожив у Канаді, М швидко приймає правила колонізаторської культури, які надають йому владу над повнолітньою дієздатною донькою на підставі її статі. Імперський вплив на М помітний і в його симпатії до мілітаризації СРСР «задля захисту», що збігалася з позицією охоронниці готелю. А єдиний епізод, який збентежив М. у радянській системі — те, що вигляд вагонів третього класу не змінився з 1922 року: *«Щойно поїзд зупинився та відчинив двері, обшарпані люди кинулися вперед, штовхаючись і пхаючись, щоб потрапити в поїзд. “Так було й у мій час, 40 років тому, — сказав М., блідий від шоку. — Сидячих місць не було, і лише ті, хто сідав першими, мали трохи місця на підлозі. Я не думав, що так буде й досі...”»* [с. 127]. Однак незабаром інша незмінна традиція —

знущення пасажирів з провідниці — позитивно сприймається героєм. Відтак можна сказати, що ідентичність українця в СРСР для М більш співголосна з патріархальною російською, аніж із соціалістично-рівноправною радянською, як у пропаганді, або ж національно-самобутньою українською.

Зорові, кольорові, смакові та звукові образи

Другим яскравим зоровим образом після **черги** у творі є **танк**. Мілітарна атрибутика на Хрещатику, привезена на першотравневий парад, контрастує із зазначеною політичною риторикою СРСР про мирні наміри. Такий контраст створюють і протилежні погляди головної героїні (Інший, зовнішній) й місцевих мешканців (Свій, внутрішній) на військову техніку. Для оповідачки це *«неймовірні монструозні машини, під якими тряслася земля, коли вони маневрували площею»*, які *«мали лише одне призначення — вбивати людей»*. Натомість російськомовна охоронниця на поверсі готелю радісно відгукується про воєнну техніку як про *«квартали і квартали гарненьких танків»* [с. 119]. Ця характеристика стає рефреном у свідомості головної героїні, яка пояснює вимушену бідність радянських громадян тим, що *«хтось же має платити за всі ті гарненькі ракети»* [с. 122]. Героїня зазначає, що її побоювання (*«Їм не потрібна найбільша й наймеханізованіша армія у світовій історії лише для захисту»*) підтвердилися, адже попри розмови про мир в тому ж році СРСР окупував Чехословаччину. Відтак однією з емоцій, які формують враження про радянський Київ 60-х — страх можливої скорої війни, а образ війни визначається як тривкий — від татарських набігів до Другої світової.

У творі Гелен Потребенко присутні лише п'ять кольорів, які входять до сталих висловів, або описів: **білий, чорний, сірий, зелений і червоний**. Як зазначає оповідачка, колір шкіри українців сприяє їхньому відносному прийняттю в канадському суспільстві як *«білих»*, подібно англо- та франкоканадцям. Водночас *«білим»* слов'янам у Києві протиставляється африканець, *«один дуже п'яний чорний чоловік, який підходив до людей і казав “соціалістична солідарність” ламаною російською»* [с. 124]. Свідки цієї ситуації

негативно висловилися про поведінку чоловіка не через його нетверезий стан, а на підставі раси. Інша згадка **чорного** — ринку як «необхідної частини економіки» [с. 123]. Сірий же колір набуває обличчя операторки ліфта, рука якої застрягла у ліфтових дверях, коли жінка була надзвичайно втомлена на двадцятій годині роботи: *«Жінка завершила свою зміну, кров сочилася крізь ганчірку обгорнуту довкола її руки, піт маленькими крапельками на її сірому обличчі, сльози стікали по її обличчю»* [с. 123], при чому колір крові тут не називається прямо. **Зеленого** кольору — листя дерев на Хрещатику, які контрастують з комуністичними плакатами: *«Хоча будівлі були дуже погано збудовані, була весна, і вони були здебільшого приховані від очей новим зеленим листям на деревах та масивними червоними банерами із зображеннями Маркса, Енгельса та Леніна, вивішеними з нагоди Першого Травня»* [с. 122]. Можна інтерпретувати таку невелику кількість згадок кольорів як оповідацьке бачення безбарвного життя в радянському Києві, адже з двох найяскравіших кольорів один пов'язаний з бажанням владної верхівки декорувати місто напередодні Дня Праці, а другий — зі зміною сезону.

Смакові образи у творі нечисленні, оскільки згадується, що продукти в Радянському Союзі були в дефіциті, а ізоляція села від міста ускладнювала забезпечення містян сільськогосподарськими продуктами; так місто протиставляється селу як місце споживання продуктів проти місця їх вирощування. І першим наведеним смаковим образом є водка. Цей продукт — позачасовий маркер російської культури, і його доступність контрастує з потрібнішим, але менш доступним, навіть за долари, молоком, чи їжею взагалі: *«М замовив горілку й одразу ж напився; їжу було не так легко дістати. Я попросила молока, але з мене лише посміялися»* [с. 118–119]. Відсутність базових продуктів символізує фактичний рівень добробуту громадян в СРСР, а їжа представлена як те, що потрібно здобути: *«Тож після, до або посеред восьмигодинного чи двадцятичотиригодинного робочого дня потріпані та втомлені жінки повинні стояти в черзі, щоб купити хліб, ковбасу (якщо вона є) та сир. Вибір відсутній, а кількість обмежена. М'ясо буває рідко. Ті, хто*

приходить пізно, не отримують нічого» [с. 125]. І тим контрастнішим є образ натовпу чоловіків у ділових костюмах, які несуть авоськи з апельсинами — «великий скарб», адже про те, як і де дістати такий цінний товар поінформовані лише представники середнього класу.

Можна визначити, що домінантними у творі є звукові образи; слова та звуки «іншого» середовища запам'ятовуються головній героїні надовго: *«Мої кошмари радше слухові, ніж візуальні. Я вже не пам'ятаю, який вигляд хтось мав. У своїх кошмарах я чую, як чорношкірий чоловік все ще безнадійно бурмоче про соціалістичну солідарність, і цей болісний крик “I-i-i-ro-di” неможливо забути, спростувати, пояснити чи теоретично осмислити, хоча я намагалася всі ці роки»* [с. 122]. Серед слів до звукових образів можна віднести окремі слова-спонуки до дії, транслітеровані в тексті з російською: “*stoy, stoy*” («стій, стій»), “*dal'she, dal'she*” («далі, далі») і вже згадана “*sotsealeestichaya solidarnost*”. Ще одне транслітероване слово *pastookh* (дещо мовно нейтральне, адже має однакове значення в російській та українській) крім функції звукового насичення образу радянського побуту має й символічну роль. Пастух уособлює таку ж відсутність прогресу, як і незмінні за сорок років вагони, а крім цього є ознакою проблеми в системі, яка ігнорується. Проілюстроване це поведінкою військовослужбовця, який заперечує існування пастухів, не бажаючи подивитися у вікно поїзда на одного з них: *«У Радянському Союзі більше немає пастухів, повторив армійський офіцер. Худобу тепер тримають на пасовищах з парканами. Усі діти ходять до школи»* [с. 129].

Отже, радянський Київ не стає «Своїм» для канадки в Потребенко, адже реальний образ радянської України неприємно вражає її. Советський Київ (Kiev), на її погляд, не має майже нічого від українського міста, крім руїн Золотих воріт і кількох історичних будівель, а мовні й культурні маркери вказують на колонізовано російське, не «вільно»радянське чи українське, середовище. Спроба возз'єднатися з національним корінням не вдається, оскільки героїня бачить, що в країні, до якої вона нібито належить, українське — маргіналізоване. Приналежність до УРСР стає можливою лише за умови прийняття домінантної

культури, до чого вдається батько оповідачки. Інші складові ідентичності героїні — феміністична жіноча та просоціалістична — також не знаходять місце в суспільстві, де гірше, ніж радянським робітниками, працюється тільки радянським працівницям. А крім того, що місто Чуже, небезпечне й неприязне для іноземки, так і вона «Чужа» для киян, оскільки нежіночно курить, говорить про робітничі права, майже не говорить російською та носить штани. Алгорично це продемонстровано в епізоді, де героїню штовхає перехожий, коли вона фотографує чергу за продуктами й через поштовх світлина не вдається. Відтак, в оповіданні Потребенко висміюється створений позитивною пропагандою образ радянської України за допомогою іронічних описів комуністичного «добробуту». Впродовж твору враження про радянську Україну змінюється на негативне, сформоване такими емоціями як страх за своє життя, втома та дискомфорт.

2.4. Радянська Україна в романі Дженіс Кулик-Кіфер «Зелена бібліотека»

Роман Дженіс Кулик-Кіфер «Зелена бібліотека» є текстом, в якому головна героїня Іва Чавн дізнається про своє українське походження та починає дізнаватися про історичне минуле та сучасність України. Метою героїні є переусвідомлення національної ідентичності та емоційне наближення до свого першого кохання — Алекса (Олександра) Мороза, етнічного українця. Олександр народився в родині DP емігрантів у Канаді, а в підлітковому віці разом з батьком поїхав жити до Союзу. Ймовірно, цей переїзд відбувся в рамках програми рееміграції до УРСР, що тривала з 1955 по 1960 роки. Відтак бачення радянського Києва в Алекса та Іви включає зовнішню складову попереднього канадського досвіду. Водночас частина описів найбільш кризових епізодів в історії радянської України у творі (Голодомор та нацистська окупація) подані від обличчя другорядних героїв, які живуть в Україні, що створює враження про упередженого, але надійного оповідача. Загалом в контексті сімейної історії в

романі описуються епізоди з життя предків Іви в 1930-х, 1940-х, а також подорож самої героїні до незалежної України в 1993 році. Останній хронологічний відрізок ми теж розглядаємо під час дослідження, оскільки значна частина зображених явищ досі збігалася з описаними у 1960-х в Кулик-Кіфер та інших українсько-канадських авторів. Наприклад, такі складові загального образу УРСР як черги, переважання російської мови й культури над українською, нестача продуктів та інших товарів вже в незалежній державі вважаємо успадкованими з УРСР.

Образ **черги** у творі вперше згадується в контексті голоду 1933 року: *«черги за хлібом у місті довші, ніж будь-коли, а зерно гниє на полях чи залізничних коліях»* [30, с. 171]. А в подіях пізнішого радянського і пострадянського періодів описи **черг** подані разом із **натовпами** *«...він жодного разу не згадує про величезні натовпи в метро, нескінченні черги в аптеках чи пекарнях...»* [с. 189]. Такі скупчення людей викликають фізичне і психологічне неприйняття в головної героїні: *«Здригатися, як він бачив, вона робить у переповнених магазинах та вагонах метро, від сирого запаху стількох спітнілих тіл»*. [с.188], *«...мені набридла штовханина та галас в метро. (...) Я б хотіла знайти кафе, де не потрібно стояти в черзі годину, щоб випити кави..»* [с. 205]. Крім черг і натовпів, процес переміщення по місту сповільнює потрісканий асфальт, який спочатку відчужує головну героїню, а згодом змушує стати Своєю, прийнявши темп Києва: *«...її очі навчаться читати тріщини та розколини під ногами, чи то в мармурі, чи то в асфальті, чи то в прилипливій пилюці...»* [с. 125].

У творі також зображені епізоди російського культурного домінування, досягнутого шляхом знищення національного в Україні. Першим фіксуванням такого акту є розповідь Олі Мороз (Павленко) про український культурний ренесанс 1920-х (*«10 років у них було, Іво. Вчителі та студенти, художники та письменники, актори та музиканти. 10 років розбудови чогось, що ніколи раніше не було дозволено — власної культури їхньою рідною мовою. 10 років, коли діти навчалися українською, а не російською мовою — навіть в університетах, курси*

викладалися нашою рідною мовою, яку росіяни називали «сільською» [с. 100]), що змінився терором 1930-х: «Все, над чим вони працювали ці 10 років, — знищено. Сталін прислав свою людину, Постишева. Він забрав нашу мову і замість неї дав нам ялинки» [с. 101]). Оскільки слухачка історії — Іва, то ціль цієї розповіді — змінити її сприйняття України, наблизивши з Чужої до Своєї, а себе — до предків, представників української інтелігенції. Водночас погляду Іви як Іншої властиві оцінні судження, що виникають через брак культурного й історичного контексту. Це помітно в епізоді, де адміністраторка готелю вказує Іві дорогу до російського замість українського художнього музею. А коли свідок розмови починає сваритися з адміністраторкою, то головна героїня зазначає, що мова сварки, чи українська, чи російська, звучить для неї однаково «безнадійно чужо» [с. 137].

Акцентування на мовній складовій образу радянської України здійснює Олександр Мороз, оскільки конфлікт щодо української та російської є одним з основних для героя і з внутрішнього переростає в зовнішній. Олександр послуговується російською мовою для академічної кар'єри, і водночас вважає, що *«Усе впливає з мови (...). Ти є те, що ти говориш, а я вирішив говорити мовою боягуза та колаборанта»* [с. 263]. Зміна мовної ідентичності стає вимушеним кроком і викликом для героя: *«...ніхто не хотів розуміти мене та мого батька після нашого повернення. Бо ми розмовляли українською, а не російською. І ми дізналися, що кожен, хто наполягав на тому, щоб говорити, писати чи навіть співати українською, потрапляв до ГУЛАГу або ж його так чи інакше змушували замовкнути»* [с. 163]. Наведений приклад ілюструє наслідки кампанії рееміграції для канадських українців в УРСР, що збігається з висновками Сіромського про інтеграцію реемігрантів: *«Ті ж, хто насмілювався повернутися на історичну батьківщину, на практиці зіштовхувалися з проявами порушення прав і свобод людини»* [23, с. 103]. Також в розглянутому уривку образ національної мови має прямий асоціативний зв'язок з репресіями.

Феномен мовного протистояння зображений як в межах країни, так і родини Мороза: *«Ми сварилися понад шість років про те, якою мовою вона (донька Олександра — Я.Р.) має говорити»* [с. 211]. А з раніше згаданою

постаттю Сталіна як символу знищення національної культури Олександр зіставляє Хрущова («...росіянин, верховний лідер Верховного Совету, приїжджає покласти вінок на могилу поета, який називав росіян людоджерами» [с. 163]). Культурну політику Хрущова герой характеризує іронічно («...візит товстого лисого чоловіка до української святині, який вшанував її російською мовою» [там само]).

Змалювання радянської влади вже без згадок конкретних постатей подане в описі забудови Бабиного Яру після Другої Світової. Спершу Мороз зазначає, що для України завершенням війни можна вважати тільки 1951 рік, а провину за кількість загиблих цивільних покладає і на Німеччину, і на СРСР, доєднуючи до образу правлячої верхівки образ **війни** та відповідальності за людські втрати. А вжиті епітети, порівняння та гіперболи формують відчуття огиди до події та відрази до системи, яка нехтує збереженням історичної пам'яті: «Після війни вони збудували дамбу (...) та затопили це місце, намагалися зробити **кляте** озеро. Тільки вода була **гнилою, повною м'якоті**, що сочилася з труб (...) **море бруду** (...) **Як Помпеї, тільки бруд, що ковтав людей**, коли вони сідали в трамваї, снідали або набирали номери в будках вздовж вулиці» [с. 184]. Співголосне владній байдужості тут і ставлення киян, що оселилися в будинках на місці поховання євреїв: «Ці жінки, які розвішують свою білизну, стоять на кістках, **мільйонах і мільйонах** людських кісток» [с. 184–185]. Ще одну подібність вбачаємо в тому, що наведений перелік професій загиблих від нацистів подібний до переліку репресованих в СРСР: «...близько ста тисяч інших “ворогів народу” (...) **Актори, письменники, музиканти, достатньо божевільні, щоб хотіти займатися своїм мистецтвом. Футбольна команда «Динамо» (...) А ще політичні: партизани, повстанці, націоналісти. Колаборанти та інформатори також, коли вони виконали свою функцію**» [там само].

Образ **репресій** у творі є тривким, адже зберігається від 30–х до 60–х. Тематично спорідненими з ним є **доноси, допити, катування, заслання, таємна поліція та розстріли**: «Чотири роки дув цей вітер: **суди, доноси, заслання. (...)** Новини про останні **зачистки**, виключення з партії всіх, чия влада могла б їх

захистити.» [с. 167], «Якщо її коли-небудь катуватимуть (**курсив авторський**).» [там само], «...вони повертаються додому в міста, де їхні імена внесені до списків, що веде **таємна поліція**» [с. 169]. Подібність образу в різних десятиліттях простежується в наведенні переліку професій репресованих: «...**професори і студенти, письменники, музиканти, художники**, з дня на день зникали або в психіатричних лікарнях, або десь там, де вони цілими днями пасли овець або вигрібали лайно з хлівів. Або їх знаходили голими і задушеними в підвалах», та присутності емоційної ремарки «Все тому, що вони хотіли жити та працювати послуговуючись своєю власною мовою» [с. 263]. Інформація про репресії української інтелігенції почасти формує враження головної героїні про культурні здобутки українців та додає їм особливої цінності, як-от під час споглядання картин Михайла Бойчука: «...був ліквідований, всі його картини знищені, за винятком тих, які сховали колекціонери та приватні власники. Його роботи (...) водночас зворушливі, чи то через долю художника, чи то через самі полотна, вона не може сказати.» [с. 208–209]. Також частиною цього образу є **культура підозри**, наслідки якої зумовлюють недоброзичливу для Іншої Іви атмосферу в уже пострадянському Києві, що Олександр Мороз визначає як: «очікування, що всі інші хочуть тебе підловити, зрадити, і забрати те, що належить тобі?» [с. 188]. Також згадані образи деконструють міф про гостинних українців, озвучений Олею Павленко, яка ще не застала 1960-ті в СРСР [с. 115].

Образ **голоду** в тексті є одним із найбільш деталізованих у двох аспектах: тіла людини в часи Голодомору та їжі. Кулик-Кіфер декілька разів зіставляє зовнішність тих, що голодують, з тими, хто має їжу: («...омиває **теплу м'якість** свого тіла. Вперше в житті їй стало соромно (...). Через історії, які вона чула про **живі скелети** в сільській місцевості...» [с. 165]) та «Ці хлопці надто худі, але вони не помруть від цього. Вони відрізняються від інших дітей, тих, чий голодні тіла з'їдають їх живцем» [с. 171]. Деякі описи подані самостійно, без контрастів «...селянські діти жебракували на станціях, кістки прорізали їм шкіру, животи роздувалися, немов гігантські пухири» [там само]. У зображеннях

їжі превалюють описи її важкодоступності, обмеженої кількості та низької поживності: «...б'ються за **крупинки пшениці, зібрані з кінського гною**. (...) жінок, які змушені їсти своїх дітей, або про дітей, які їдять мертвих матерів» [с. 165]), «**Випрошувати хліб у людей, які всю ніч стояли в черзі за одною маленькою буханкою**» [с. 171], «**Досить бідний сніданок, враховуючи дефіцит: чорний хліб, мед у банці з намальованими бджолами на боках**» [с. 167]. Варто зазначити, що для наближення читацтва до страждань радянських українців авторка зосереджується на зображеннях дітей. Почасти це зумовлено професією головної героїні, виховательки в дитячому садку та її статусу матері. Описи переживання дітьми травматичної події наведені й у контексті Чорнобильської катастрофи. Чорнобиль згадується у творі декілька разів, переважно в російській транслітерації та з віддаленого й жартівливого («**зелені сніжинки, що обпікали язик**» [с. 182]) набуває серйозного відтінку через реальні описи постраждалих від радіації («**..фотографії дітей з лисими головами та різними захворюваннями шкіри**» [с. 226], «**...тіло, вражене хімікатами, хворобою, яка з'їдає її заживо**» [с. 235]) та втрачає уявну спекулятивну роль («**Діти Чорнобиля: те, що раніше вона б відкинула як моральний кітч...**» [там само]).

Отже, зображення **радянської** України у творі мало відрізняється від описів її вже незалежної, тому контраст радше виникає між Україною-сходом і Канадою-заходом. Відмінності в психології населення («**...репутація радянських жінок як ворожих (...) укол неприязні до кожного, хто потребує допомоги, до кожного, хто хоче затриматися перед картиною чи експонатом**» [с. 158]), його добробуту та вигляду міста й села, «**куди з кожним роком стає все важче дістатися через розбиті дороги, дефіцит бензину**» [с. 126] заважають головній героїні прийняти українську частину своєї ідентичності. Україна асоціюється в Іви зі складним минулим, і з огляду на історію — не менш складним теперішнім та майбутнім держави, з імовірними кризами, війнами чи екологічними катастрофами. Тому вона продовжує ідентифікувати себе як канадка, залишаючи українське походження більше як засіб зв'язку з Олександром, своєю знаменитою родичкою Лесею Левкович та дідусем свого сина — переміщеним з

України через Німеччину після Другої Світової. На відміну від Іви, Алексу недоступна опція вибору нової ідентичності, що наділяє героя та країну його походження ще одною рисою — «безпорадна гіркота або такий же безпорадний оптимізм» [с.288].

2.4. Згадки радянської України в інших вибраних українсько-канадських текстах

У романі канадської письменниці британського походження Маргарет Лоуренс «Божий дотеп» радянська Україна є одиничним мікрообразом, який витворює в мовленні персонаж-канадець українського походження Нік Казлік. Нік є прикладом асимільованого нащадка емігрантів, який не володіє українською мовою та не має емоційного зв'язку з материковою Україною: *«Пам'ятаю, як колись я сказав татові, що мені байдуже, що зробила Україна — це для мене нічого не означає (ідеться про входження України до СРСР — Я. Р.). Це була правда. Але мені не слід було цього говорити. Насправді, зараз я шкодую, що це сказав»*. [35, с. 107]. Позиція Ніка проявляється, коли він згадує про національно-ідеологічний конфлікт свого батька з дядьком, братом матері. Якщо щодо дядька Нік зазначає *«головним принципом його переконання було те, що для України було б добре бути частиною СРСР»*, то позицію свого антикомуністичного батька (*«Мій тато дотримувався протилежної думки. Він досі вважає, що Україна має бути окремою країною»*) подає з емоційно-оцінним коментарем *«Дивовижно, чи не так?»* [там само]. Варто зазначити, що загалом репрезентація українців в цьому тексті вважається невдалою й дещо негативно стереотипізованою. Таке стереотипне бачення має висловлення Ніка *«Як ти думаєш, як ми проводили час? Злягаючись з дівчатами й танцюючи веселі слов'янські танці?»* [с. 106]. Цей текст канадська літературознавиця Лайза (Ліза) Грекул згадує у своїй праці «Виходячи з тіні: англомовна література українців Канади» як один зі спонукальних факторів написання роману «Жовті чобітки» Віри Лисенко про героїню з новим баченням українсько-канадської ідентичності. Грекул пише, що текст Лисенко вочевидь виник у відповідь англо-канадським

письменникам, чії образи українсько-канадських персонажів Лисенко вважала помилковими. Крім «Божого дотепу» йдеться також про «Іноземця» Ральфа Коннора та «Щодо мене та мого дому» Сінклера Росса [29, с. 33–34].

У п'єсі Джорджа Риги «Лист моєму синові» радянська Україна увиразнюється дещо подібно, амбівалентно, адже її образ виникає в контрасті між позицією головного героя Івана Лепи та його сестри Марини. Якщо націоналістично налаштовану Марину *«охоплює ненависть і недовіра до своєї батьківщини, яка є соціалістичною державою довше, ніж вона прожила»* [39, с. 21], то Лепа жартує: *«У Радянській Україні комуністи прийняли закон, за яким чоловіки та жінки, які працюють на заводах, повинні разом готувати їжу, мити посуд і виховувати дітей, коли вони повертаються додому. Інакше — розлучення! На місці! (Старий Лепа сміється. Марина здригається)»* [там само]. Можна визначити, що автор не наголошує на жодному з бачень, водночас саркастичне висловлення Івана, яке ґрунтується на радянській пропаганді, створює комічний, у порівнянні із серйозним, націоналістичним і консервативним Марининим, імідж України як комуністичної держави.

У збірці поета Ендрю Сукнаськи «В ім'я наріду» Україна часів СРСР згадується імпліцитно. У віршах «Космач» та «Голодування» автор пише про ув'язнення дисидента Валентина Мороза. Причину вибору цієї постаті вбачаємо в популярності фігури Мороза в Канаді у 1970-х як символу радикального протистояння радянської системи. Як зазначає дослідник Сіромський, *«Майже одразу історія з засудженням В. Мороза стала предметом широкого громадсько-політичного дискурсу на Заході, головню в українських емігрантських колах. Постать В. Мороза за океаном почали трактували як головного репрезентанта української самостійницької думки»* [24, с. 108]. Також проаналізувавши публікації в пресі Канади того часу Сіромський доходить висновку, *«що справа В. Мороза спровокувала “змагання в патріотизмі” і дискусію навколо того, хто більший захисник ув'язненого дисидента»* [там само]. Так і Сукнаськи художньо висвітлив арешт Мороза з огляду на відомості про національну належність і радикальні політичні погляди історика.

В «Космачі» Сукнаськи зіставляє символи рідного краю Мороза (baran, pysanka, carpatian (тут і далі збережено авторський правопис)) з місцем ув'язнення: «*дім валентина мороза / у володимирській в'язниці №2 москви*» [42, с. 11]. Баран у вірші — «*гуцульський символ лідерства та незламності перед лицем випробувань*» [там само], зіставляється із тоталітарною системою, уособленою раніше **в'язницею**. І цей останній рядок «Космача» в дещо зміненій формі розпочинає «Голодування»: «*гуцульська гордість / і надія на виживання країни*» [с. 12], що налаштовує читацтво на опис боротьби Мороза. У цьому вірші Радянський Союз — це тюремні наглядачі, жорстокість яких протиставлена батьківській любові: «*прощаючись, ти поцілував / худу руку свого сина / двоє охоронців накинулися на тебе / вважаючи що ти передав / щось йому/ своїми губами*». Відтак в обох віршах наголошується на національній складовій Мороза, натомість всі інші маркери радянського періоду мають спільну рису — **жорстокість**.

У поезії «Що пам'ятається» Сукнаськи пише про вбивство Володимира Івасюка, згадуючи, як композитора привезли в Брюховицький ліс поблизу Львову та інсценували самогубство. Вбивць Івасюка Сукнаськи називає «ghouls», що можна перекласти як **упирі**, зважаючи на наповнення вірша міфічними й біблійними образами (донька фараона, Наомі, Рут, русалки), або ж більш абстрактно, **потвори**. Кілька разів автор зазначає, що вбивство було здійснено навесні, протиставляючи представників каральної радянської системи («*...ці штатні слимаки, роздуті від горілки та крові...*» [с. 18]) повній життя природі («*...that final night in **spring** goons deadringing...*» [с. 17], «*...що ти володимире зник у **квітневий** понеділок...*» [с. 20]). Також Сукнаськи зображає тяглість імперіалістичної жорстокості від царя Івана Грозного («івана жахливого») до Сталіна в антитезі: «*...примарні звуки бандури зворушили його до сліз / підняв праву руку, і почалася кулеметна стрілянина*» [там само] та Леніна в гіперболі «*...де правлять лєнін і сталін, форсуючи ріки крові...*» [с. 24]. Подібно подана пара поезія (високе) — та партійна настанова (низьке, прозаїчне): «*...nudging*

every stanza that haunted party line metaphor or that other country turning the simple lyric into dayold mashed potatoes» [с. 23].

Ще в одному вірші «Лист Миколі» лірична героїня онука Миколи описує вилучення фото зі львівської газети «Діло», що документувало Голодомор у 1934 році: *«ніхто не повинен бачити ці / худі обличчя, що закарбували бездомність / та холеру 7,5 мільйонів загиблих / у ті роки голоду / нав'язаного Росією» [с. 31].* Цей опис подібний до наведеного в «Що пам'ятається» переліку злочинів доби царизму, зокрема статистичних даних, назв хвороб та голоду, що створює паралель між Україною у складі Російської імперії та в СРСР: *«...зумовлюючи голод / з 31 по 34 рік / 7 мільйонів метричних тонн зерна, вилученого з України / 112 кілограмів зерна залишилося на кожного селянина / від 5 до 6 мільйонів померлих за три роки / частина з яких загинула від холери / частина від плямистої лихоманки та дизентерії» [с. 19].* Отже, у збірці Сукнаськи Україна представлена або в одиничних постатях, які репресувала система, або у статистичних даних, пов'язаних з цими репресіями. При цьому присутня опозиція України та Росії, однак не Київ — Москва, а Львів/Гуцульщина — Москва.

Висновки

Попри жанрові й стильові відмінності розглянутих текстів, деякі риси образу радянської України та підходи до її опису збігаються. У «Двох роках» і «Освіті» Коляски та творах Кулик-Кіфер і Потребенко оповідач історії/головна героїня приїжджає до України з уявлюваним образом про неї, що містить значну позитивну складову «Свого». Зокрема це належність до комуністичного світу, цінності якого важливі для Коляски та Потребенко, проте які вже не близькі героїні Кулик-Кіфер. Іншу частину «Свого» становлять національна, зокрема мовна, складова та історичне минуле України. Проте риси побаченого наживо образу негативізують його сприйняття, перетворюють на «Чужий» і викликають бажання повернутися до Канади. Також оскільки героїні «Зеленої бібліотеки» та «Трьох днів в Києві» жінки, то їхній погляд на Україну включає увагу до жіночих

прав, свобод і деяких особистих викликів, як-от відсутність багатьох побутових приладів і засобів жіночої гігієни, що зазначає героїня Потребенко, та побут батьків, а зокрема мам в часи голоду 1930-х і економічної кризи 1990-х, у Кулик-Кіфер.

Спільними компонентами уявлюваного образу УРСР, виявленими в згаданих текстах, були **свобода** та **рівність** — національна, економічна, гендерна, культурна, мовна тощо. А в реальному образі повторюваними складовими є:

- **голод** (Голодомор або дефіцит їжі),
- **зросійщення** (як **русифікація** — викорінення української з публічного простору, так і **росіянізація** — призначення російських посадовців у владні органи УРСР),
- **черги** (як наслідок — очікування та затримки),
- **бюрократія**,
- **погляд на Україну як (колишню) колонію**,
- **апелювання до історії України** (в контексті приреченості України на тяжке становище її народу або ж згадок минулої величі, наприклад, в добу козаччини).

Серед індивідуальних образів в художніх текстах, що творять враження про радянську Україну, варто відзначити такі образи-символи як **асфальт**, **Чорнобиль і Бабин Яр** в Кулик-Кіфер (останній і в Коляски) та **танк**, **апельсини** й **пастух** в Потребенко.

В інших українсько-канадських творах можна простежити подібність не у складових образу, а у способах його творення. Як у Лоуренс, так і в Риги, згадка про Україну в СРСР подана в іронічному контексті, а образ на контрасті між думками соціалістично та націоналістично налаштованих героїв. Однак якщо в Риги персонаж Івана Лепи висловлює свою думку жартома й за нею не слідує серйозна оцінка, то в Лоуренс Нік Казлік, що озвучує обидві думки, сам негативно ставиться до України як явища, яке «невигідно» його маркує в Канаді. У Сукнаськи деякі історичні складові образу України перегукуються з Кулик-

Кіфер і Потребенко — голод, жорстокість радянської системи до опозиції та імперіалізм (і царський, і ленінсько-сталінський), проте багато й індивідуальних символічних (Мороз, Івасюк, московська в'язниця). Оскільки у розглянутих текстів вдалося знайти спільні риси образу УРСР та подібні способи його представлення, то можна підсумувати, що різноманітність текстової вибірки сприяла створенню доволі повного враження про розглянутий об'єкт.

ВИСНОВКИ

Образи інших країн, націй і етносів завжди цікавили людей, адже давали змогу повніше побачити цей світ і себе. Поступово дослідники стали описувати й намагалися збагнути інші народи не тільки в побуті та звичаях, а й у мисленні. Спроби схарактеризувати психологію Інших зумовили пошуки причини, чому Інший відмінний від Себе. Деякий час здавалося, що відповідь — в етнічному походженні. Однак у ХХ ст. все ж вдалося довести, що крім національного чинника в образі певного народу важливу роль відіграють й інші, як-от культурні, соціальні, політичні тощо. А розгляд Іншого з національного погляду ніколи не буде неупередженим, оскільки в образ Іншого екстраполюється частина Себе.

У вивчення імагологічної науки як інструменту дослідження літературних образів і часток Свого й Чужого в них вагомий внесок зробили українські та іноземні вчені Манфред Беллер [2], Василь Будний [4, 5], Гуго Дизерінк [7], Микола Ільницький [4], Іван Куций [10], Джоєп Лірсен [12], Володимир Моренець [14], Дмитро Наливайко [15], Даніель-Анрі Пажо [16] та інші згадані раніше або вказані у списку літератури. Завдяки їхнім науковим розвідкам і створеним термінологічним розробкам нам вдалося виокремити об'єкт дослідження, що виходить за межі лише етнічного розуміння образу, а розглянути образ радянської України в текстах в національному, політичному, соціальному й гендерному вимірах.

Також варто відзначити історичний контекст, в якому публікувалися тексти з описами канадського діаспорного бачення УРСР, і який вдалося визначити для творів на основі досліджень українсько-канадських відносин львівського історика Руслана Сіромського. За допомогою проаналізованих Сіромським матеріалів можна встановити обставини приїзду українських канадців до СРСР у другій половині ХХ ст.: задля туризму в рідному регіоні, дружнього візиту до комуністичного Києва й прогулянок партійно схваленими маршрутами, чи в межах остаточного повернення на історичну батьківщину за програмою реєміграції. Літературний контекст появи аналізованих текстів і доречність їх зарахування до українсько-канадської літератури в її широкому розумінні

вдалося здійснити за працями Леоніда Білецького, Лайзи Грекул, Микити Марунчака, Ольги Пресіч, Данила Струка, Яра Славутича, Тетяни Шадріної та Мирослава Шкандрія.

Образ радянської України в розглянутих діаспорних авторів будується на контрасті між Україною (Іншим) та Канадою (Своїм). Якщо у тексті є епізод відвідування України, то до того моменту бачення країни позитивне чи нейтральне й може містити риси створеного пропагандою: частина великої країни, яка нібито вже розв'язала всі внутрішні проблеми й громадяни якої живуть щасливо та забезпечено. Проте після перебування в Україні її образ для оповідача/героя набуває негативних рис через дискомфорт від життя в республіці, а зв'язок з комуністичною чи національною складовою образу України, який раніше мав значення й створював відчуття належності до материкового українського послаблюється. Натомість в текстах без описів відвідування СРСР образ радянської України може бути поданий відразу як радше негативний. При цьому, вдалося виокремити риси уявлюваного (свобода, рівність) та реального (голод, черги, неприязнь, меншовартість українського тощо) образів, які творять бачення радянської України в розглянутих текстах різного жанру та стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алієва З. Архетипні риси ментальності в імагологічних літературознавчих студіях. Філологічні науки, 2012. Вип. 12. С. 52–60.
2. Беллер М. Сприйняття, образ, імагологія. Літературна компаративістика. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 376–382.
3. Білецький Л. Українські піонери в Канаді 1891–1951. Вінніпег : Накладом Комітету Українців Канади, 1951. 128 с.
4. Будний В. В., Ільницький М. М. Порівняльне літературознавство. Навч. пос. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
5. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. Слово і Час, 2007. № 3. С. 52–63.
6. Вознюк О. Стереотип як чинник формування візії Іншого. *Studia Methodologica* : альманах. Укладач І. В. Папуша. Тернопіль : ТНПУ, 2008. Вип. 25 : Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність. С. 62–66.
7. Дизерінк Х. Імагологія та питання етнічної ідентифікації. Літературна компаративістика. Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Частина II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 382–395.
8. Кіор Н. Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі. Питання літературознавства, 2010. Вип. 79. С. 290–299.
9. Коляска, І. В. Освіта в радянській Україні : пер. з англ. мови з допов. і дод. І. В. Коляска. Toronto: Martin, 1970. XVII. 246 с.
10. Куций І. Імагологія як стратегія дослідження цивілізаційних образів в українській історіографії. Наукові записки Тернопільського національного

педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2014. Вип. 2(1). С. 240–247.

11. Лисак Н. С. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія. Серія: Філологія. Літературознавство. 2011. Т. 168, Вип. 156. С. 76–80.

12. Лірсен Дж. Імагологія: історія і метод. В: Наливайко Д. С., відп. Ред. 2011. Літературна компаративістика. Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Київ : ВД «Стилос». II. С. 362–375.

13. Марунчак М. Г. Студії до історії українців Канади т. III: Історія преси, літератури і друку піонерської доби. Вінніпег : Ukraïns'ka vil'na akademiia nauk. 1968–1969. 284 с.

14. Моренець В. Образ «іншого» – від первинного нарцисизму до аргументу ідеологічної риторики. Наукові записки НаУКМА, 2002. Т. 20–21: Теорія та історія культури. С. 10–16.

15. Наливайко Д. С. Літературна імагологія: предмет і стратегії. Теорія літератури й компаративістика : статті-розвідки. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.

16. Пажо Д.-А., Баняс В. В. (пер. із французької). Образотворчість: від культурних кліше до імажинарного [фрагмент колективної монографії]. Відділ компаративістики Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Київ : 2012. С. 1–35.

17. Посохов С. І. Проблеми теорії та практики історичної імагології: український вимір. Ideology And Politics Journal. 2020. С. 7–29.

18. Пресіч, О. Модель нового героя в українській прозі Канади II половини ХХ століття. Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2015. Вип. 22. С. 162–168.

19. Пресіч О. Орачі прерій. Українська проза в Канаді. Київ : К.І.С., 2018. 285 с.

20. Саїд Е. Орієнталізм. Пер. з англ. В.Шовкун. Київ : Основи, 2001. 511 с.
21. Сіромський Р. Б. Без права на свободу переміщення: образ Української РСР у візіях канадських туристів (кін. 1950–1960-ті рр.). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету 19-20, 2019. С. 242–256.
22. Сіромський Р. Розвіяні ілюзії Івана Коляски: критика національної політики в Українській РСР. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2019–2021. Спецвипуск. С. 623–643.
23. Сіромський Р. Свобода вибору країни проживання: рееміграція з Канади в українську РСР (1955–1960-ті рр.). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету, 2022. Вип. 23. С. 93–106.
24. Сіромський Р. Справа ув'язнення Валентина Мороза у громадсько-політичному дискурсі Канади (1970–1979 рр.). Наукові зошити історичного факультету Львівського університету, 2014. Вип. 15. С. 106–118.
25. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи : антологія за заг. ред. Д. Наливайка. К : Видав. дім «Києво- Могиллянська академія», 2009. 487 с.
26. Шадріна Т. В. Від етнічного до транснаціонального: українська канадська література в пошуках дому. Т. В. Шадріна. Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могиллянська академія"]. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2019. Т. 325, Вип. 313. С. 118–124. (Філологія. Літературознавство).
27. Шадріна Т. В. Література канадських українців. Мирна Костах: у пошуках національної ідентичності. Мова і культура. Київ : Вид. дім Д. Бурого, 2016. Т. III. Вип. 19. С. 218–229.
28. Identifications: ethnicity and the writer in Canada. ed. J. Balan. - Edmonton : Canadian Inst. of Ukrainian studies, The University of Alberta, 1982. 158 p.

29. Grekul L. Leaving shadows: Literature in English by Canada's Ukrainians. Edmonton : The University of Alberta Press, 2005. 256 p.
30. Kulyk, J. The Green Library. Harper Perennial, 1996. URL: <https://archive.org/details/greenlibrary0000keef/mode/1up?view=theater> (last accessed — 15.05. 25)
31. Kolasky J. Education in Soviet Ukraine. John Kolasky. Toronto : Martin, 1968. XVI, 238 p.
32. Kolasky John, Look Comrade – the People are Laughing. Toronto: Martin, 1972. 135 p.
33. Kolasky J. The shattered illusion: The history of Ukrainian pro-communist organizations in Canada. Toronto : Peter Martin Associates, 1979. 255 p.
34. Two years in Soviet Ukraine: A Canadian's personal account of Russian oppression and the growing opposition. Toronto : P. Martin Associates, 1970. 264 p.
35. Laurence, M. A Jest of God. 1966. URL: https://archive.org/details/jestofgod0000marg_u8i5/page/n1/mode/2up (last accessed 15.05. 25)
36. Leerssen, J. (2016). Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World. *Les stéréotypes dans la construction des identités nationales depuis une perspective transnationale*, 10, pp. 13–31.
37. Potrebenko H. Hey Waitress and Other Stories. Vancouver: Lazara Press, 1989. 167 p.
38. Prophets and Proletarians: Documents on the History of the Rise and Decline of Ukrainian Communism in Canada. ed. by J. K. (Editor), O. T. M. (Introduction). Canadian Inst of Ukrainian Study Pr, 1991. 485 p.
39. Ryga, George. “A Letter to My Son.” *A Portrait of Angelica – A Letter to My Son*. Winnipeg: Turnstone Press, 1984. 69–117.
40. Simões, M. J. Imagology and relational complexity : the group stereotype. In Coutinho, Eduardo F., ed. «Beyond binarisms : discontinuities and displacements : studies in comparative literature». Rio de Janeiro : Aeroplano Editora, 2009. pág. 81–90.

41. Struk D. Ukrainian Emigré Literature in Canada. In *Identifications: Ethnicity and the Writer in Canada*, 88–103. Ed. Jars Balan. Edmonton: Canadian Inst. of Ukrainian Studies, 1982. 158 p.

42. Suknaski A. *In the Name of Narid*. Erin: The Porcupine's Quill, 1981. 124pp

43. *Yarmarok : Ukrainian writing in Canada since the Second World War*. ed. J. Balan, Y. Klynovy. Edmonton : Canadian Inst. of Ukrainian Studies, Univ. of Alberta, 1987. 352 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Світовий Конгрес українців. Українці в Канаді: від першої хвилі імміграції дотепер. 1 липня 2022. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/ukra%D1%97nczi-v-kanadi-vid-persho%D1%97-hvili-immigraczi%D1%97-doteper/> (дата звернення — 15.05.25)

2. Manitoba Education. *Ukrainian Social Studies Poster Series*. 2011. URL: https://www.edu.gov.mb.ca/k12/cur/languages/ukrainian/posters/immigration_13.pdf (last accessed 15.05.25)

3. Tarnawsky Maxim. Department of Slavic Languages and Literatures. SLA238, *Literature of the Ukrainian Canadian Experience*, Fall 2024. URL: <https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/courses/238-papers.html> (last accessed 15.05.25)